

न दिसणारे अश्रुं

दिवसभराचे शिकणे, शिकविणे, विद्यार्थ्यांच्या अडचणी सोडविणे, ग्रंथालयाची फेरी हे सारे संपवून सायंकाळी पावलं होस्टेलच्या दिशेने चालू लागली की, सगळा थकवा पायात जाणवू लागायचा. परदेशात येऊन पदवी पूर्ण करायची हे स्वतःचेच लाडके स्वप्न, तेव्हा तक्रार करायची नाही या बुद्धीवादाकरवी, थकलेल्या पायांची समजूत घालणारे मन चालता, चालता आजूवाजूच्या सौंदर्याचा नकळत आस्वाद घेऊ लागले. गोंडेदार शेपटी फुलवून प्रचंड लगवगीने धावणाऱ्या गवदुल खारी, ग्रँड रिव्हर हे मोठ्ठे नाव असलेली, विद्यापीठाच्या परिसरातून धावणारी चिमुकली नदी. नाव माहिती नसलेले तरीही ओळखीचे वाटणारे हिरवेकंच वृक्ष, छोटी, छोटी झुडपे, रंगबेरंगी फुले... वसंतऋतु आला की, वास्तविक पाहता स्नो-शूज ज्या दिवशी पॅक करून डब्यात ठेवून दिले त्याच दिवशी वर्फाचा तोरा वितळू लागलाय हे उमगले होते पण अभ्यास व कामाच्या घाईगर्दीत निसर्गातील या आल्हाददायक बदलाचे मनःपूर्वक स्वागत करायला मुबलक वेळही मिळाला नव्हता. भोवतालचे सृष्टीसौंदर्य निरखताच मन पुनः उत्साही झाले व पावलं भराभर पडू लागली. होस्टेलच्या दारातून आंत शिरण्यापूर्वी मात्र एका झाडाखाली मुद्दाम वसण्यासाठी टेवलेल्या वाकावर, पाच मिनिटे विसावण्याचा मोह आवरला नाही. वाकावर वसताच निळ्या निरभ्र आकाशाकडे नजर टाकली. ती नजर खाली उतरून आजूवाजूच्या विलोभनीय परिसराकडे कौतुकाने वघू लागली. अगदी परवापरवापर्यंत ही झाडं निष्पर्ण होती. येथे किती गतीने बदल होतात ? वसंतऋतुच्या या परिचीत खाणाखुणा निरखताना क्रिस्टीन व स्पार्कीची आठवण आली. माझ्या अमेरिकेच्या वास्तव्यात, अमेरिका हा व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या कल्प-

नेने अतीव पछाडलेला देश आहे हे मला जाणवले. प्रत्येक गोष्टीचा अतिरेक हा येथील मनुष्य स्वभाव. स्वतःचे स्वत्व जपणे यामध्ये अमेरिकन माणसे हरवून गेलेली आहेत. इतकी की, या 'स्व'मध्ये इतरांचा विचार क्वचितच असू शकतो. देण्यातले सुख माहिती असते तर क्रिस्टीनला तेव्हा अगतिकपणे रडावे लागले नसते. टराविक वय होताच मुलांना देखील या 'स्व'चा साक्षात्कार होतो. ती लगेच आईबापांना सोडून स्वतंत्र होतात. आईबापांनाही त्याचे काही वाटत नाही कारण त्यांना त्यांचे स्वत्व जपायचे असते. दुसऱ्यांना आपण सुख देऊ शकतो, दिले पाहिजे अशाप्रकारच्या विचारांना क्वचितच स्थान मिळते. माणसाचे सामाजिक जीवन हे एक प्रकारचे देणेघेणे आहे. काही गोष्टींची आपण लोकांकडून अपेक्षा करतो तेव्हा आपल्याकडून लोकांच्याही अपेक्षा असतात याची कल्पना ठेवायला हवी. या देवघेवीचे मूल्य, पैशांत चुकविता येत नाही. तुम्हीच सांगा आत्मीयता, प्रेम, सहानुभूती इत्यादी भावना डॉलर्स देऊन विकत घेता येतील का? तसे जर झाले तर येथील लोक 'पॅशन शॉप' सारखे एखादे 'इमोशन शॉप' काढायला कमी करणार नाहीत. हे सर्व विचार, माझ्या डोक्यात यायचे कारण म्हणजे क्रिस्टीन व तिचा सोबती स्पार्की, आणि स्पार्की हा आहे एक कुत्रा.

क्रिस्टीन आणि स्पार्कीच्या या गोष्टीची सुरवात गेल्या वसंत-ऋतुच्या सुरवातीला झाली. अशीच एका संध्याकाळी मी या बाकावर बसले होते आणि एका मुलीचा आवाज ऐकू आला त्याबरोबर कुत्र्याच्या भुंकण्याचा देखील. 'कोणी बसलय का बाकावर?' ती विचारित होती. 'रोज संध्याकाळी मी एकटीच येऊन बसते येथे. स्पार्कीला आज कुणीतरी नवे दिसले म्हणून स्पार्की भुंकला. स्पार्की से सॉरी,' ती म्हणाली. स्पार्की गुरगुरला, बहुधा तो सॉरी म्हणाला असावा. मी माझे नाव सांगत हस्तांदोलनासाठी क्रिस्टीनने पुढे केलेला हात हातात घेतला. हात हातात घेताना मी क्रिस्टीनच्या डोळ्यांकडे पाहिले. तेव्हा मला जाणवले क्रिस्टीन आंधळी आहे व स्पार्की तिचा 'वॉच-डॉग' आहे. आंधळ्या व्यक्तींना सर्व प्रकारची मदत करण्याचे ट्रेनिंग दिलेल्या कुत्र्याला 'वॉच-डॉग' म्हणतात. माणसांना वेळ नाही म्हणून प्राण्यांना ट्रेनिंग देण्याचा अव्यापारेषु व्यापार

अमेरिकाच करू शकते. नकळत व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या कल्पनेत न वसणारा प्रश्न मी केला, 'क्रिस्टीन, तू स्पार्कीला मॅनेज कशी करतेस'? प्रश्न विचारताच मला वाटले की, मी तिला दुखावले असावे म्हणून मी लगेच पुढे म्हणाले, 'साँरी, तुला दुखवायचा हेतू नव्हता.' 'नाही, नाही. असा प्रश्न विचारणारी तू पहिलीच. उलट अपंग व्यक्तिच्या सामाजिक गरजा वेगळ्या प्रकारच्या आहेत याची जाणीव तुझ्या प्रश्नातून व्यक्त झाली.' असे म्हणून तिची कहाणी तिने मला ऐकविली. 'मी अनाथ आहे, एका अनाथाश्रमाने मला मोठे केले. या देशात प्रत्येक व्यक्तित्व स्वतंत्रपणे जगण्यास शिकावं यावर इतका भर दिला जातो की, अपंग व्यक्तिला विशेष सहानुभूतीची, आत्मीयतेची गरज आहे, त्यांच्या सामाजिक गरजा भागविण्यासाठी वेगळ्या उपक्रमाची गरज आहे याकडे हवी तेवढे लक्ष पुरविले जात नाही असे मला जाणवते. अर्थात सर्व अपंग व्यक्तींचा अनुभव असाच असेल असे नाही. मी हिवाळ्यात येथे आले. सत्तर हजार विद्यार्थी असणारे हे विद्यापीठ, इतका प्रचंड विस्तारलेला परिसर. तुला कल्पना आहे सुरवातीला मी व स्पार्की खूपदा हरवायचो. कारण स्पार्कीसाठी परिसर नवीन होता. वफात, हरवणे हा सुखद अनुभव नाही ग. कुणीतरी भेटे व त्यांच्या सोबतीने खूप थकून, भागून आम्ही परत येत असू. आता हळूहळू परिसर ओळखीचा होऊ लागलाय, पूर्वीइतका त्रास होत नाही. मी कुणावर आर्थिकदृष्ट्याही अवलंबून नाही. सरकारकडून आर्थिक मदत मिळते. तशी अडचण भासत नाही पण पुष्कळदा वाटते एखादी मैत्रीण किंवा मित्र असावा कुणाशी तरी बोलावे, भावना व्यक्त कराव्यात. तू जाणतेसच येथे प्रत्येक विद्यार्थी स्वतः कमवून शिकत असल्याने खूपच विझी असतो व वीक-एन्डला स्वतःची कामे उरकून 'डेट'ची तयारी करतो. माझ्यासाठी कोण वेळ काढणार ? माझा कुत्रा स्पार्की हाच माझा एकमेव दोस्त. तो मला सगळीकडे घेऊन जातो, मला कम्पनी देतो, मी त्याच्याशी बोलते व तो ऐकतो. केवळ स्पार्कीमुळे माझे आतापर्यंतचे आयुष्य सुसह्य झाले आहे.' क्रिस्टीनच्या या बोलण्यात स्पार्कीने भुंकून व्यत्यय आणला. तिने घड्याळ चाचपले व म्हणाली, 'स्पार्कीने डिनरची वेळ झाल्याची आठवण दिली, वघ, तो असा आठवण करून द्यायला नसता तर कॅफेटेरिया केव्हाच बंद होऊन गेला असता व मी उपाशी राहिले असते.' असे म्हणत ती लगवगीने

उठली व स्पर्की मागोमाग कॅफेटेरियाच्या दिशने गेली. त्या प्रसंगाने आम्ही तिचे मित्र बनलो.

अभ्यास करणे व शिकविणे या वेळखाऊ कामांबरोबर प्रत्येक दिवस इतरही खूप कामे घेऊन येई. अधून मधून मी क्रिस्टीनला फोन करीत असे. वीक-एन्डला एखाद्या संध्याकाळी आम्ही बरोबर जेवण घेत असू, फिरायला जात असू. तिच्या एकाकी आयुष्यात आनंदाचे क्षण निर्माण करण्याचे माझे अल्प प्रयत्न बहुधा यशस्वी होत असत.

एका अनाम वेगाने दिवस धावत होते, वसंतऋतु संपत आला. मला जाणवले येथील ऋतुही तटस्थ. कुणामध्ये इन्व्हॉल्व न होणारे. उन्हाळा सुरू झाला होता. समर जांब करीत अभ्यास संपविण्यात वेळ कसा संपे हे कळत नव्हते. एका सुट्टीच्या दिवशी, दिवसभर अभ्यास करून संध्याकाळी फिरायला बाहेर पडले. होस्टेलच्या दारातून बाहेर पडताच, त्याच वाकावर बसलेली क्रिस्टीन दृष्टीस पडली ती मुसमुसून रडत होती. तिची थर-थरणारी बोटे मायेने स्पर्कीच्या अंगावरून फिरत होती. तिच्या रडण्याचा वेग कमी होईपर्यंत मी थांबले व हळूच पुढे होऊन हाक मारली, 'क्रिस्टीन.' क्रिस्टीनचा हात पुढे झाला. मी तिचा हात हातात घेतला. तिच्याजवळ वसून प्रेमाने तिच्या पाठीवरून हात फिरवू लागले. काही क्षणांनंतर क्रिस्टीनच्या अश्रुंचे कारण मला समजले.

मागच्या आठवड्यात स्पर्की आजारी पडला होता. डॉक्टरांनी सांगितले की, स्पर्की म्हातारा होऊ लागलाय, त्याची नजर कमी होऊ लागलीय. क्रिस्टीनसाठी डोळे बनलेल्या स्पर्कीची दृष्टी कमी होऊ लागलीय. आणि एके दिवशी तो अचानक संपला तर ? आपल्याला कोण ? हा विचार मनात येऊन असहाय भावनेने क्रिस्टीन स्पर्कीला कवटाळीत रडत होती. स्पर्कीच्या रूपात क्रिस्टीनच्या आयुष्यातला, म्हातारा झालेला वसंतऋतु जणू मला दिसू लागला. आज क्रिस्टीनच्या प्रश्नाचे उत्तर मज-जवळ नव्हते. कदाचित दुसरा वाँच-डॉग, हे त्या प्रश्नाचे उत्तर असू शकेल पण लहानपणापासून क्रिस्टीनची सोबत केलेल्या स्पर्कीची जागा तो घेऊ शकेल का ? मी माझ्या विचारांना आवर घालून क्रिस्टीनची समजूत

काढली. माझ्या रुममध्ये नेऊन तिला कॉफी करून दिली व ती शांत झाल्यावर तिला, तिच्या रुमपर्यंत पोहोचविले.

मी माघारी आले. विछान्यावर पडले. विछान्यावर पडल्यावरही क्रिस्टीनचेच विचार मनात येत होते. वरे झाले स्पार्कीसारखी जनावरे मुकी असतात, ती जर बोलू शकली असती तर या देशातला स्पार्कीनेही स्वतःच्या सुखासाठी, स्वतःच्या स्वार्थासाठी क्रिस्टीनकडून 'सेपरेशन' घेतले असते आणि तो केव्हाच निघून गेला असता. लौकिकदृष्ट्या समृद्ध असलेला हा देश क्रिस्टीनसारख्या व्यक्तिसाठी किती छोटा आहे याची नव्याने जाणीव झाली. माणुसकीची, इमानदारीने सेवा करण्याच्या भावनेचा या छोट्या देशातला, एक स्पार्क मूक स्पार्कीच्या रूपाने मी अनुभवला. आज माझ्या दृष्टीने क्रिस्टीनचे अंधत्व व स्पार्कीचे मुकेपण हे वरदान आहे. कारण उघड्या डोळ्यांनीही जे बघवत नाही, ते क्रिस्टीनला दिसू शकत नाही, म्हणून ती सुखी आहे आणि स्पार्कीचे मुकेपण अत्यंत इमानी आहे म्हणून तो सुखाने तिची साथ करतो आहे.

आज माझी खऱ्या अर्थाने अंधत्वावरोवर व मुकेपणावरोवर मैत्री झाली. डोळसपणे मी प्रथमच दृष्टिहीनांच्या सुखाचा विचार करू लागले आणि 'गुड नाईट क्रिस्टीन' 'गुड नाईट स्पार्की' असे पुटपुटत मी डोळे मिटून घेतले. डोळे मिटून घेतले तरी क्रिस्टीन व स्पार्की डोळ्यांपुढून जात नव्हते. आज स्पार्की वृद्ध झालाय म्हणून क्रिस्टीन रडत आहे. माझ्यापुढे प्रश्न पडलाय तिचे ते अश्रुं तिलासुद्धा दिसत नाहीत तर इतरांना कुठून दिसणार ?

- डॉ. उषादेवी विजय कोल्हटकर

(‘अमेरिका किती मोठी ? किती छोटी ?’ या कथासंग्रहातून)